

УДК 37.035:376.36-053.4

3. Теорія і практика виховання

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ В ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВІЙ СФЕРІ

Лемещук М.А., аспірант Уманського державного університету імені Павла
Тичини

У статті порушено проблеми старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, що стосуються емоційно-вольової сфери. Зокрема розкриваються питання емоційних реакцій на дефект свого мовлення, здатність дітей до співпереживання та співчуття своїм одногрупникам, вимогливість до себе та впевненість у своїх силах, що в свою чергу формує самооцінку дошкільника.

Ключові слова: дефект, емоції, самооцінка, співчуття, вимогливість, співпереживання.

Лемещук М.А.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ В ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЕ

В статье затронуты проблемы старших дошкольников с общим недоразвитием речи, касающиеся эмоционально-волевой сферы. В частности раскрываются вопросы эмоциональных реакций на дефект своей речи, способность детей к сопереживанию и сочувствию своим одногруппникам, требовательность к себе и уверенность в своих силах, что в свою очередь формирует самооценку дошкольника.

Lemeschuk M.

Problems of socialization of preschool children with the general underdevelopment of speech in emotional and volitional

The article raised issues of senior preschool children with the general underdevelopment of speech regarding emotional and volitional. Specifically

disclosed the issue of emotional reactions to his speech defect, the ability of children to empathy and compassion to their classmates, demanding of themselves and confidence , which in turn creates self-esteem preschooler.

Key words: defect, emotions, compassion, perfectionism, empathy.

Постановка проблеми. Базовою проблемою у педагогіці вважається соціалізація, оскільки лише вона визначає успішність особистості повноцінно функціювати у суспільстві та взаємодіяти з ним. Соціалізація визначає наскільки процес адаптації у соціум проходить успішно та безболісно для усіх сторін. Адже чим комфортніше буде себе відчувати дошкільник, тим різнобічнішою особистістю він буде зростати.

На сьогоднішній день проблема соціалізації активно обговорюється по відношенню до дітей, що мають певні дефекти у мовленні, зокрема це категорія дітей із загальним недорозвиненням мовлення, кількість яких за останній час значно зростає. Загальновідомий факт, що мовлення є одним із провідних факторів успішної соціалізації, але оскільки цей процес порушений у даній категорії дітей, то відповідно і процес соціалізації проходитиме із порушеннями.

Аналіз досліджень і публікацій. Соціалізація дітей із загальним недорозвиненням мовлення потребує делікатного та професійного спрямування. Тому вважаємо за необхідне звернути увагу на дослідження, які на сучасному етапі мають фундаментальну значущість для глибшого розкриття даної проблеми.

Проблема мовленнєвого недорозвинення у дітей ґрунтовно розроблялась і висвітлювалась у вітчизняній і зарубіжній літературі багатьма науковцями починаючи ще з 50-60-х років ХХ століття (Р. Левіна, 1951, 1959, 1968; В. Орфінська, 1959, 1963, 1967; В. Воробйова, 1973; Б. Гріншпун, 1975; Л. Спірова, 1980; Є. Соботович, 1981, 1995, 1998; Л. Єфіменкова, 1981; К. Мастюкова, 1972, 1981, 1999; Г. Каше, 1962, 1985; Г. Чиркіна, Т. Філічева, 1985, 1986, Л. Трофименко, 2005, М. Шевченко, 1999, В. Тарасун та ін.).

У роботах Б.М. Гріншпуна, В.А. Ковшикова, Р.І. Лалаєвої, Е.Ф. Соботович, Т.Б. Філічової, Г.В. Чіркїної, С.Н. Шаховскої широко представлені дослідження стану мовлення у дітей з мовною патологією. Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчує значущість наукових поглядів про взаємозв'язок мовлення зі спілкуванням у процесі становлення особистості (О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін, М.І. Лісіна тощо). Такий підхід розвиває ідеї Л.С.Виготського, який розглядав мовлення як засіб соціального спілкування, підкреслював важливість його комунікативної функції. С.Л. Рубінштейн, досліджуючи проблему становлення і розвитку мовлення, відзначав, що мовлення є соціальним як за походженням, так і за функціями. «Виникнення мовлення поза суспільством неможливе, мовлення — це соціальний продукт; призначений для спілкування, воно і виникає у спілкуванні» [6, с.43].

Метою даної статті є дослідити та виокремити проблеми соціалізації дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в емоційно-вольовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація дітей із загальним недорозвиненням мовлення потребує делікатного та професійного спрямування. Аналіз наукових підходів до визначення проблем соціалізації дошкільників із порушенням мовлення дав змогу виокремити, що у структурному плані соціалізація дітей із загальним недорозвиненням мовлення є системним утворенням, що має такі проблеми в емоційно-вольовій сфері як: емоційні реакції на дефект свого мовлення; здатність до співчуття, співпереживання іншим дітям з дефектом мовлення; вимогливість до себе, самовладання, впевненість у своїх силах.

Емоційні реакції на дефект свого мовлення значною мірою залежать від ступеня фіксованості, як самої дитини так і оточуючих на дефекті мовлення, або, іншими словами, соціальний розвиток дитини відбувається на базі емоцій, якими вона поєднана з її оточенням.

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері. Якщо у ранньому віці емоції зумовлювались

безпосередньо оточуючими впливами, то у старшого дошкільника вони починають опосередковуватись з його ставленням до тих чи інших явищ [11].

Протягом дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються і набувають зовсім іншого характеру. Емоційний розвиток дошкільника пов'язано насамперед з появою в нього нових інтересів, мотивів і потреб. Тому інтенсивно починають розвиватися соціальні емоції і моральні почуття, які в ранньому віці відсутні або спостерігаються лише в початковій формі. До змін в емоційній сфері призводить мотивація. Дошкільник на перше місце ставить основний мотив діяльності, якому підпорядковуються інші, тому стимулюються стійкі процеси та глибокі переживання. Часто мотиви співвідносяться з віддаленими результатами діяльності, ігноруючи найблище. Тобто емоційні переживання викликаються не тим видом діяльності, який безпосередньо відтворюється, а глибшим внутрішнім змістом, що набуває тісного зв'язку з провідним мотивом діяльності дитини. Почуття втрачають ситуативність, стають більш глибокими за смисловим змістом, виникають у відповідь на передбачувані уявні обставини на що звертає увагу П.М. Якобсон. У дошкільника формується емоційне передбачення, яке змушує її переживати з приводу можливих результатів діяльності, передбачити реакцію інших людей на його вчинки.

У дошкільному віці розвиток спілкування з дорослими і однолітками, поява форм колективної діяльності і, головним чином, сюжетно-рольової гри призводять до подальшого розвитку симпатії, співчуття, формуванню товариства. Інтенсивно розвиваються вищі почуття: моральні, естетичні, пізнавальні. Відтак при появі опосередкованості емоцій, вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими.

Що ж стосується дітей із загальним недорозвиненням мовлення, то вони внаслідок усвідомлення власних особистісних якостей, зокрема присутності мовленнєвого дефекту та неспроможні правильно оцінити поведінку виникають такі проблеми, як емоційні реакції на дефект свого мовлення.

Діти з мовленнєвими порушеннями емоційно нестабільні спонтанно проявляють негативні реакції у відповідь на зауваження, погану оцінку, неповажне ставлення з боку вихователя і дітей. Їхня поведінка може характеризуватися негативізмом, підвищеною збудливістю, агресією або, навпаки, підвищеною сором'язливістю, нерішучістю, лякливістю. Все це в цілому свідчить про особливий стан центральної нервової системи дітей, що страждають мовленнєвими розладами.

Зокрема, О. Українець виділяє такі психологічні характеристики дітей з вадами мовлення [6]:

- тривожність: діти емоційно вразливі, плаксиві, бояться спілкуватися;
- замкнутість: діти відсторонені від однолітків і дорослих внаслідок нерозуміння оточуючими їхнього мовлення;
- невпевненість у власних силах: діти переживають свою неспроможність зрозуміти повноцінно інструкцію і впоратися з певним завданням внаслідок заниженої самооцінки;
- негативізм, який проявляється неврівноваженістю, підвищеною дратівливістю, впертістю;
- дитячі страхи, які виникають через психотравмуючу ситуацію. В деяких випадках сильні або тривалі переживання переходять у невроз страху.

Усвідомлення мовленнєвого дефекту, фіксованість на ньому вивчалися у дітей із заїканням такими науковцями, як: С.С. Ляпідевський, С.І. Павлова, В.І. Селівестров, Л.О. Зайцева а також у дітей з порушеннями мовлення: О.С. Орлова, Л.Є. Гончарук. Дослідники вирізняють три варіанти емоційного ставлення дітей з порушеннями мовлення, до свого дефекту: байдуже, помірностримане, безнадійно-розпачливе; також вони виокремлюють три варіанти вольових зусиль боротьби з ним: відсутнє, має місце, перероджується у нав'язливі дії та стан[10].

В.І. Селівестров визначив такі ступені фіксування дітей на власному дефекті:

— нульовий, який полягає в тому, що діти не відчують власної неповноцінності внаслідок недоліків мовлення і не зважають на них. Вони охоче контактують з однолітками й дорослими, знайомими й незнайомими людьми. При цьому у них немає натяку на ніяковість або на образ;

— помірний: діти переживають свій дефект, усіляко маскують його, вдаючись до хитрощів. Однак усвідомлення дітьми недоліку не спричинює постійного відчуття власної неспроможності, коли кожен крок і кожен вчинок оцінюються через призму дефекту;

— виразний: діти постійно фіксуються на власному мовленнєвому дефекті, болісно переживають його, свою діяльність оцінюють із позиції власних мовленнєвих невдач. Їм притаманне заглиблення у хворобу, самоприниження, хворобливе уявлення, нав'язливі думки та виразний страх мовлення [12].

Розлади особистісної сфери у дітей з порушенням мовлення негативно впливають на їх соціалізацію, чим зумовлюють порушення поведінки, що призводить до соціальної дезадаптації. Таким чином такі фундаментально важливі для гуманної поведінки емоції, як співпереживання та співчуття, що є для нас ще однією важливою перешкодою на шляху до правильної соціалізації, формуються в дитинстві в процесі спілкування, коли розвивається емоційна регуляція міжособистісних взаємин, зростає взаєморозуміння, виникають людські емоції, тобто відбувається становлення особистості [5].

Проте це не означає, що тільки включення дитини в процес спілкування забезпечує виникнення в неї відповідних емоцій. Виховання співпереживання потребує певних форм організації спілкування. Саме тому актуальним є виховання співпереживання у дошкільників. Однією із специфічних особливостей дітей дошкільного віку є саме невміння правильно визначати емоційний стан іншого, що й ускладнює розвиток співпереживання[3].

Неприємні почуття, які дитина переживає внаслідок негативного ставлення до себе однолітка, заважають формуванню здатності бачити іншого, розуміти його стан та співпереживати йому. Г.П. Лаврентьева у своїх дослідженнях зазначає, що через пережитий негативний досвід у дітей у відповідь виникає

байдужість до іншого, до його труднощів, яка згодом може перерости в агресію. Переживання байдужості або негативне ставлення до себе роз'єднують дітей, поглиблюють між ними відчуження, небажання спілкуватися, контактувати з однолітками. Як стає видно з дослідження діти, які отримали позитивний досвід спілкування з однолітками, поводити себе інакше, вони співчували дитині, яка перебувала у скрутному становищі [2]

Порушення мовлення і пов'язана з цим неуспішність призводять до деяких характерологічних змін і зниження самооцінки дитини, проявів страхів та збільшення рівня тривожності. Багато авторів, серед яких К. Бардін О. Бодальов, М. Дементьєва, Н. Мусяка, К. Островська та інші, розглядають неадекватну самооцінку й невпевненість у собі як джерело емоційних і комунікативних проблем дитини. М. Герберт вважає, що занижена самооцінка породжує відчуття тривожності, стан смутку, а іноді й заздрість. Діти із заниженою самооцінкою, на думку вченого, характеризуються конформністю, нерішучістю, крайньою невпевненістю у власних силах, унаслідок чого формується відчуття залежності, яке гальмує розвиток самостійності та ініціативності вчинку. І навпаки, при неадекватному завищенні самооцінки й рівня домагань діти реагують негативізмом та агресією на будь-які труднощі, чинять опір вимогам дорослих, відмовляються від виконання будь-якої діяльності, у якій проявляється їхня неспроможність.

Неприємні почуття, які дитина переживає внаслідок негативного ставлення до себе однолітка, заважають формуванню здатності бачити іншого, розуміти його стан та співпереживати йому. Г.П. Лаврентьєва у своїх дослідженнях зазначає, що через пережитий негативний досвід у дітей у відповідь виникає байдужість до іншого, до його труднощів, яка згодом може перерости в агресію. Переживання байдужості або негативне ставлення до себе роз'єднують дітей, поглиблюють між ними відчуження, небажання спілкуватися, контактувати з однолітками. Як стає видно з дослідження діти, які отримали позитивний досвід спілкування з однолітками, поводити себе інакше, вони співчували дитині, яка перебувала у скрутному становищі [6].

Як зазначає дослідниця: «Пережите дітьми позитивне ставлення до них ровесників сприяє вмінню розуміти іншого, проникнутися до нього турботою. Добрі почуття людей, які оточують дитину, пробуджують в неї відгук на емоційний стан іншого, формуючи співпереживання в неї, доброзичливість, бажання спілкуватися, радість, яку вони приносять іншим, стимулює їх на нові добрі вчинки, закріплює бажання бути хорошим» [6].

Проаналізувавши наукові праці можна узагальнити, що пережите позитивне ставлення до себе ровесника розвиває співпереживання та співчуття, що позитивно позначається на соціалізації особистості дитини в цілому та визначає ще одну проблему, а саме вимогливість до себе, самовладання, впевненість у своїх силах.

Одним із завдань педагога є формування у дітей впевненості в собі і в своїх силах, а також позитивного ставлення до себе і до навколишнього світу [1]. Особливого значення це завдання набуває стосовно дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Адже у таких дітей набагато частіше порушення мовлення викликає почуття незручності, заважає товаришувати, що в свою чергу залишає слід на все життя.

Для нормального розвитку кожна дитина має потребу перебувати в атмосфері любові і психологічному благополуччі та захищеності, що підкреслює роль педагога, яка повинна бути націлена на зміцнення впевненості дитини в собі, розуміння нею своїх індивідуальних особливостей і можливостей в спілкуванні з однолітками.

Дитина без допомоги дорослого ніколи не навчиться керувати своєю поведінкою і бачити себе з боку. Усвідомити власну діяльність і себе у ній вона може лише у спілкуванні і спільній з дорослим діяльності. Розвиток волі відбувається у всіх видах діяльності, які потребують отримання своїх спонукань і досягнення мети. Наприклад, при освоєнні фізкультурних і танцювальних рухів потрібно неухильно дотримуватися заданих зразків, прикладів, уникати непотрібних рухів. Демонстрування допомагає діяти відповідно до певних вимог.

Що стосується дітей із загальним недоозвиненням мовлення, то ця категорія дітей потребує особливого підходу. Діти із загальним недорозвиненням мовлення, як ніхто потребують педагога, що здатен допомогти дитині навчитися керувати собою, що можливо, наприклад, під час дидактичних і рухливих ігор, правила яких допомагають дитині усвідомлювати, контролювати свої дії. У дидактичних іграх дитина має змогу порівнювати себе з однолітками, дивитися на себе їх очима, що полегшує самоуправління, робить його осмисленим. В процесі виховання та за допомогою педагога дошкільник переборює бажання, внутрішні труднощі, вчиться бути самостійним та наполегливим.

Висновки. Отже, слід визнати, що незважаючи на актуальність проблематики соціалізації з позиції сучасної педагогіки і досить широке коло науковців, що займаються дослідженням соціалізації, багато її аспектів залишаються малодослідженими. Таким чином усі вищезазначені проблеми соціалізації дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення не тільки розкривають та характеризують складний процес соціалізації дитини, його особливості, закономірності, механізми, умови, але й дають підстави формувати нові позиції, здатні сприяти розробці стратегії виховання, враховуючи усі взаємопов'язані новоутворення, які формують дитину як особистість.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. – К: Либідь, 2003. – 187 с. – (Особистісно орієнтований підхід: теоретико – технологічні засади).
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М: Просвещение, 2005. – 352 с.
3. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / [А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш та ін.]. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с. – (Монографія).
4. Конопляста С. Ю. Логопсихологія / С. Ю. Конопляста, Т. В. Сак. – к: Знання, 2010. – 293 с. – (навч. посіб)

5. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести – семи років в різних умовах життєдіяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.05 / Курінна С. М. – Слов'янськ, 2004. – 246 с.
6. Лаврентьева Г. П. Джерела доброти / Г. П. Лаврентьева. – К: А.С.К, 1997. – 304 с. – (навч.-метод. посібник для роботи з дітьми в дошкільних закладах, школі та сім'ї).
7. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко. – К: Вища школа, 1986. – 378 с
8. Павелків Р. В. Загальна психологія / Р. В. Павелків. – к: Кондор, 2009. – 576 с. – (Підручник.).
9. Полька Н. С. Оцінка фізичного та психічного розвитку дітей дошкільного віку / Н. С. Полька. – К: Знання України, 2007. – 30 с. – (методичні рек).
10. Печенко І. П. Теоретико – методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : дис. докт. пед. наук : 13.00.08 / Печенко І. П. – Умань, 2002. – 237 с.
11. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід / І. П. 8. Рогальська. – К: Міленіум, 2008. – 400 с. – (Монографія).
12. Шипицина Л. М. Некоторые особенности эмоционально-личностных качеств у младших школьников с общим недоразвитием речи / Л. М. 1. Шипицина, Л. С. Волкова. // Дефектология. – 1993. – №4. – С. 4–12.